

Het literaire veld als schema

Actuele kanttekeningen bij een dominant model in de neerlandistiek

Sander Bax
Tilburg University
p.a.bax@tilburguniversity.edu

Jeroen Dera
Radboud Universiteit
jeroen.dera@ru.nl

Anne Oerlemans
Radboud Universiteit
anne.oerlemans2@ru.nl

Kila van der Starre
Universiteit Utrecht
k.a.vanderstarre@uu.nl

1 Inleiding

In 2021 was het vijftien jaar geleden dat *De productie van literatuur. Het Nederlandse literaire veld 1800-2000* (2006) verscheen, het boek waarin de Groningse modern letterkundige Gillis J. Dorleijn en de Tilburgse cultuursocioloog Kees van Rees een weerslag gaven van het door NWO gefinancierde onderzoek dat sinds de jaren negentig had plaatsgevonden binnen het aandachtsgebied 'Literatuuropvattingen in het perspectief van het literaire veld'. Het project en allerlei uitvloeisels daarvan hebben een grote invloed gehad op de letterkundige neerlandistiek. Toen hoogleraren moderne Nederlandse letterkunde Jos Joosten en Thomas Vaessens in 2004 de balans van het vak opmaakten, stelden ze vast dat de Franse socioloog Pierre Bourdieu, wiens veldtheorie een sterke invloed heeft gehad op de 'institutionele literatuursociologie' die in *De productie van literatuur* centraal staat, veruit de vaakst geciteerde theoreticus was binnen de letterkundige neerlandistiek (Joosten & Vaessens 2004).

In de jaren sinds het verschijnen van het boek is er veel veranderd in de literatuur, zowel in de literaire infrastructuur als in de neerlandistiek. Dat roept de vraag op in hoeverre de inzichten uit *De productie van literatuur* (nog) adequaat zijn om de ontwikkelingen rond de literaire infrastructuur te kunnen analyseren, duiden en begrijpen. In deze beschouwing bekijken wij wat de consequenties van die ontwikkelingen zijn voor de manier waarop het door Dorleijn en Van Rees gepresenteerde schema van het literaire veld aan het eind van de twintigste eeuw (zie Figuur 1) de literaire infrastructuur weergeeft. Nadat we dit schema uitvoeriger hebben geïntroduceerd, staan we in eerste instantie stil bij de vraag welke fenomenen erin ontbreken, zowel vanuit contemporain als historisch perspectief. Vervolgens signaleren we – vanuit onze eigen standplaatsgebondenheid – dat het schema, zoals dat in *De productie van literatuur* wordt voorgesteld en uitgewerkt, een minder objectieve weergave van de literaire infrastructuur is dan Dorleijn en Van Rees het doen voorkomen. Zo is het schema niet verfijnd genoeg om de complexiteit van de literaire infrastructuur te analyseren en daarmee homogenerend van aard. Ook lijkt het schema vanuit een top-downperspectief op de literaire infrastructuur tot stand gekomen.

We vinden het van belang deze discussie te openen en onze kanttekeningen te publiceren, omdat er in het vakgebied een overkoepelende tekst ontbreekt waarin het schema van Dorleijn en Van Rees vanuit een actueel perspectief tegen het licht wordt gehouden.¹ In die zin hopen we dat deze bijdrage van pas komt in het onderwijs aan studenten Nederlandse literatuur op bachelor- en masterniveau en leraren Nederlands in opleiding.

2 Het literaire veld volgens Dorleijn en Van Rees

De term ‘literair veld’ werd in de jaren zeventig en tachtig vooral gebruikt door empirisch georiënteerde literatuursociologen, met als invloedrijkste vertegenwoordigers de Tilburgse hoogleraar Hugo Verdaasdonk en zijn collega Kees van Rees. Zij waren het die het gedachtegoed van Pierre Bourdieu in de neerlandistiek introduceerden.

In de operationalisering van Bourdieus ideeën baseerden Verdaasdonk en Van Rees zich voornamelijk op *La distinction: Critique sociale du jugement* (1979). In hun dissertaties leverden beiden stevige kritiek op de

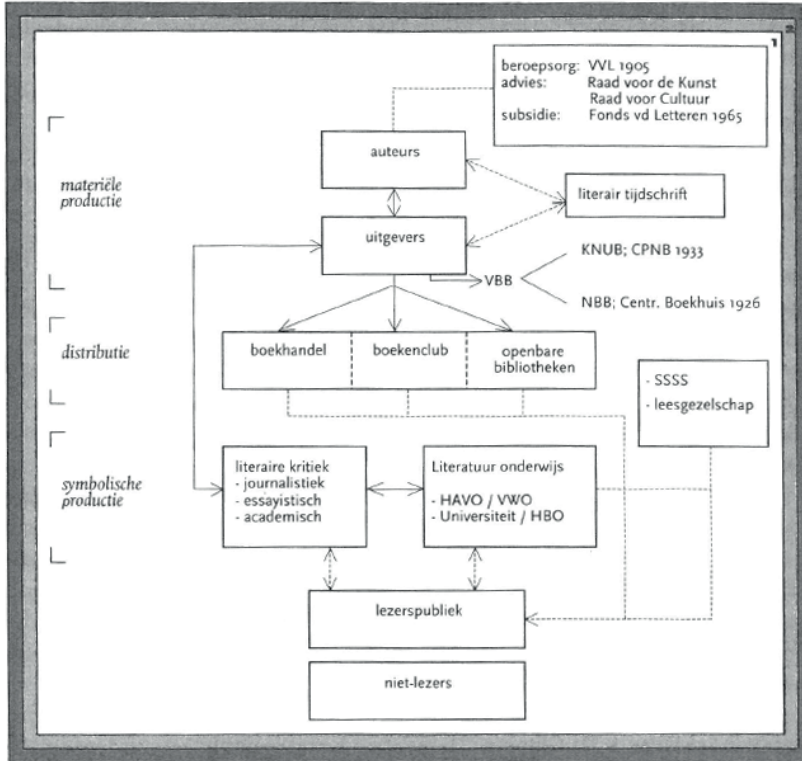
¹ Wel bereiden Mathijs Sanders en Sandra van Voorst een artikel voor over vijftien jaar institutioneel onderzoek in de letterkundige neerlandistiek (2006-2021). Zie Sanders 2021, voetnoot 9.

hermeneutische tekstgerichte literatuurwetenschap. De methoden worden daarin volgens hen namelijk te veel beïnvloed door vooronderstelde literatuuropvattingen. Volgens Verdaasdonk en Van Rees zijn de argumentatie en de wetenschappelijke methodologie van de hermeneutiek daarom zwak: hermeneutici maken deel uit van het veld dat zij bestuderen en kunnen derhalve geen metapositie innemen (Verdaasdonk 1981; Van Rees 1986).

Zijzelf wilden wél een metapositie innemen en deden dit door te kijken naar de processen van waardetoekenning die door de verschillende instituties in het literaire veld worden beïnvloed. Voor Verdaasdonk en Van Rees was Bourdieus perspectief op de manier waarop de culturele wereld geordend is en de manier waarop actoren met culturele producten omgaan, aanleiding tot het ontwikkelen van nieuwe modellen voor empirische literatuursociologie. Verdaasdonk en Van Rees initieerden met andere woorden een empirische verwerking van de sociologie van Bourdieu, toepasbaar in de literatuurwetenschap. Promovendi van Verdaasdonk deden vanuit dat paradigma bijvoorbeeld onderzoek naar de werking van de literaire kritiek (Janssen 1994), literaire tijdschriften (De Nooy 1993) en uitgeverijen (De Glas 1989).

In enkele artikelen werkte Van Rees samen met Gillis Dorleijn. Hun doelstelling was om het 'traditionele' poëticaonderzoek (uit de zogenaamde 'Utrechtse School') te verbinden met inzichten uit de institutionele literatuurbeschouwing. Volgens Van Rees en Dorleijn zijn de analyse en de reconstructie van literatuuropvattingen en het onderzoek naar de institutionele ordening van het literaire veld complementaire benaderingen. Zij omarmen de veldtheorie van Bourdieu en stellen voor om bij het poëticaonderzoek de aandacht te richten op de interactie tussen personen en instellingen die betrokken zijn bij het literaire bedrijf, en de rol die ideologische standpunten (literatuuropvattingen) vervullen in de perceptie van bepaalde teksten als 'literair'. De grootste winst hiervan is dat er aandacht blijft voor vier zaken die doorgaans gescheiden werden, maar zeer veel met elkaar van doen hebben: 1) de personen en instituties die literatuur maken en mogelijk maken (de materiële productie), 2) de personen en instituties die de producten verspreiden (de distributie), 3) de personen en instituties die de beelden van en meningen over die werken creëren (de symbolische productie) en 4) de personen die de werken tot zich nemen (consumptie).

Bovendien leggen Van Rees en Dorleijn twee benaderingen naast elkaar: de reconstructie-benadering en de institutionele benadering. De eerste is gericht op het reconstrueren en systematiseren van denkbeelden over literatuur en die laten de onderzoekers vrijwel volledig samenvallen met het poëticamodel uit *The Mirror and the Lamp* (1953) van de Amerikaanse

Figuur 1 Het literaire veld aan het eind van de twintigste eeuw (1), ingebed in het culturele veld (2), dat weer is ingebed in het maatschappelijk veld (3), volgens Dorleijn en Van Rees (Dorleijn & Van Rees 2006: 19).

literatuurwetenschapper M.H. Abrams, dat de Utrechtse hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde A.L. Sötemann salonfähig maakte in de neerlandistiek (Sötemann 1985; Van Rooden 2012), waarin poëtische uitspraken gecategoriseerd worden als mimetisch, pragmatisch, expressief of autonomistisch. De tweede benadering is de institutionele, die de rol van literatuuropvattingen in de interactie tussen instituties bestudeert. Van Rees en Dorleijn wijzen onder andere op de polemische aspecten van deze benadering; ze sluit namelijk uit dat een kunstwerk een autonoom onderzoeksobject kan zijn. Onderzoek naar de productie, distributie en/of receptie van kunstobjecten is onlosmakelijk verbonden met de beeldvorming daaromtrent. Daardoor prikt die benadering bruut door de mythes van de auteur als autonoom uitvoerder van een individueel scheppingsplan, de criticus als objectief deskundige en het bestaan van een 'ware' kunstconsument. Zoals gezegd betogen de auteurs dat deze twee benaderingen geïntegreerd dienen te

worden. Dat is volgens Dorleijn en Van Rees nodig, omdat systematisch onderzoek naar de aard en het gebruik van literatuuropvattingen inzichten oplevert in hoe kwaliteit wordt toegekend aan teksten.

Deze inzichten leidden tot de in figuur 1 weergegeven visualisatie van het literaire veld aan het eind van de twintigste eeuw. Dit schema namen Dorleijn en Van Rees in 1996 op in hun NWO-voorstel voor het onderzoeksproject (Dorleijn & Van Rees 1996) en zij herplaatsten het tien jaar later – haast ongewijzigd² – in *De productie van literatuur*, de slotpublicatie van het project, waarbij ze het literaire veld definiëren als ‘de verzameling literaire instituties, organisaties en actoren betrokken bij de materiële en symbolische productie, de distributie en consumptie van wat “literatuur” wordt genoemd’ (Dorleijn & Van Rees 2006: 15).

Een belangrijk uitgangspunt van de benaderingswijze van Van Rees en Dorleijn is, zoals we zagen, dat de onderzoeker een positie inneemt die het mogelijk maakt om van buitenaf te kijken naar de rollen die de actoren in het literaire veld vervullen. De literatuursociologische onderzoeker zou volgens hen in staat zijn om een neutrale analyse te maken vanuit een metastandpunt. Odile Heynders leverde in 1995 al fundamentele en terechte kritiek op de aanname dat dit daadwerkelijk mogelijk zou zijn (Heynders 1995).

Door de verstreken tijd sinds het verschijnen van de publicatie van Dorleijn en Van Rees kunnen we het schema van het literaire veld dat door hen geconstrueerd is – vijftien jaar na dato – opnieuw en met meer afstand onder de loep nemen. Een neutrale analyse is onmogelijk,³ maar wij zullen verwijzen naar tal van actuele én historische ontwikkelingen in de literatuur die aan de hand van het schema uit 2006 niet adequaat beschreven kunnen worden. Soms gaat het om ontwikkelingen die zich pas voordeden nadat het schema gemaakt was (en die er daarom logischerwijs ook geen plek in kunnen hebben), soms ook om ontwikkelingen die in het schema en door de daarbij horende benaderingswijze over het hoofd zijn gezien.

2 In de versie van het schema uit 2006 zijn ‘schrijvers’ ‘auteurs’ geworden, is ‘Raad voor Cultuur’ toegevoegd achter ‘Advies’ (en zijn de jaartallen 1905 en 1965 daar toegevoegd), is ‘literaire uitgeverij’ ‘uitgevers’ geworden, is ‘VBBB’ ‘VBB’ geworden (en is een pijl daar toegevoegd), zijn ‘CPNB 1933’, ‘Centr. Boekhuis 1926’ en ‘leesgezelschap’ toegevoegd, en is ‘literatuurkritiek’ ‘literaire kritiek’ geworden.

3 Hierin verschillen wij van mening met Thomas Vaessens en Paul Bijl, die de literatuurwetenschap in het handboek *Literatuur in de wereld* buiten het schema plaatsen. Hun claim dat literatuurwetenschappers geen deel kunnen uitmaken van het veld dat ze bestuderen (Vaessens & Bijl 2013: 21-22) lijkt ons onhoudbaar, omdat ook academische publicaties, tekstselecties in universitaire colleges en tekstedities een rol spelen in de symbolische productie van literatuur.

3 Omissies in het schema van Dorleijn en Van Rees

Sinds 2006 is er – mede als gevolg van globalisering en digitalisering – veel veranderd in de literaire infrastructuur. Wij willen onze beschouwing dan ook beginnen met de vraag of het schema nog voldoende adequaat is om de literaire infrastructuur van vandaag te beschrijven. Onze reflectie daarop zal vervolgens een aantal ontwikkelingen uit de literaire infrastructuur in de twintigste eeuw aan het licht brengen die in het schema ten onrechte geen plaats hebben. Hieronder zullen we deze omissies behandelen, waarbij we ons, net als Dorleijn en Van Rees, richten op de situatie in Nederland.

De eerste omissie in het schema is, nogal vanzelfsprekend, de afwezigheid van alles wat digitaal is. Het voert in het kader van dit artikel te ver om volledig te doordenken hoe de digitalisering van de literaire productie en consumptie en de alomtegenwoordigheid van het internet in de eenentwintigste eeuw ingegrepen heeft in de literaire infrastructuur, maar een aantal zaken willen we hier niet onbenoemd laten. Op het gebied van de productie en consumptie van literatuur spelen bijvoorbeeld de online platforms Instagram en Wattpad een rol. Auteurs verspreiden via die sociale media poëzie, korte verhalen en romans, die in sommige gevallen een enorm publiek bereiken. Ook beïnvloeden sociale media de boekenverkoop in Nederland, bijvoorbeeld in het geval van populaire Instagramdichters die bovengemiddeld veel poëziebundels verkopen (Van der Starre 2019). Daarnaast heeft de opkomst van ‘Print On Demand publishing’ en selfpublishing via verschillende online platforms invloed op de productie en consumptie van literatuur. Bovendien heeft het lezerspubliek een literair-kritische stem gekregen via online lezerscommunities als Goodreads en Hebban, en is het dus niet gelegitimeerd het lezerspubliek los te zien van de symbolische productie van literatuur (vgl. Boot 2014). Het internet blijkt dus niet enkel een nieuw *medium* te zijn in het literaire landschap, maar ook de bron van nieuwe soorten *instituties* op het gebied van de materiële productie, de distributie, de symbolische productie en de consumptie van literatuur, die op sommige vlakken fundamenteel anders functioneren dan de instituties buiten het digitale domein. Zo heeft de komst van met name sociale media ervoor gezorgd dat de afstand tussen schrijvers en het lees- en luisterpubliek verkleind is, zozeer zelfs dat een verbindende lijn tussen die beide instituties in het schema in deze gevallen volgens ons noodzakelijk is geworden.

In zekere zin zet de digitalisering van de literaire infrastructuur de bourdieuaanse basispremissen die onder het schema verscholen liggen op hun kop. Voor het werk van Dorleijn en Van Rees gaat anno 2022 op wat de Australische media- en literatuurwetenschapper Simone Murray betoogt in

haar boek *The Digital Literary Sphere: Reading, Writing, and Selling Books in the Internet Era* (2018). Waar Bourdieu nog uitging van een culturele elite die via sleutelposities in de literatuurkritiek en het literatuuronderwijs bepaalde wat onder literatuur werd geschaard en wat niet, is dat institutionele monopolie volgens Murray doorbroken door een gedeterritorialiseerd digitaal domein: 'it is precisely the contemporary digital literary sphere's mass democratic accessibility, its vocal celebration of amateur self-expression, and the preponderance of born-digital start-ups that generates its cultural energy and dynamism' (Murray 2018: 18).

Een tweede ommissie – die in dit geval evengoed de twintigste eeuw betreft – is de rol van literaire evenementen in de breedste zin van het woord. In het schema van Dorleijn en Van Rees ontbreken bijvoorbeeld literaire festivals, voordrachtsevenementen, boekenmarkten en vormen van literair toerisme. Bijzonder aan die fenomenen is dat ze vaak de geijkte driedeling tussen materiële productie, distributie en symbolische productie doorbreken. Een poëziefestival als Dichters in de Prinsentuin in Groningen verbindt immers schrijvers met lezers en luisteraars zonder interventie van een uitgever. Soms schrijven dichters ook in opdracht van bezoekers ter plekke een gedicht, waardoor het evenement letterlijk onderdeel van de materiële productie wordt. Daarnaast vormen dit soort festivals een distributiemogelijkheid (er staan kraampjes waar, soms ook zonder tussenkomst van boekhandels, dichtbundels worden verkocht) én hebben ze een rol in de symbolische productie, omdat selectie voor het evenement een vorm van waardetoekenning is.

Op het niveau van die symbolische productie valt daarnaast een derde ommissie op, die ook voor zowel deze als de vorige eeuw geldt: in het schema van Dorleijn en Van Rees ontbreken literaire prijzen. Die vorm van consecratie speelde al een rol van betekenis in de twintigste-eeuwse literatuur, maar zeker in de hedendaagse literaire cultuur hebben prijzen een zeer belangrijke functie in zowel de symbolische productie als de verkoop van literatuur, alsmede in strategieën van uitgevers (vgl. Squires 2007; Verdaasdonk 2008). Ook een vierde ommissie bevindt zich op het niveau van de symbolische productie, meer specifiek op dat van de literatuurkritiek. Dorleijn en Van Rees onderscheiden expliciet journalistieke, essayistische en academische literatuurkritiek, maar hebben in hun schema geen aandacht voor vormen van literaire kritiek op de radio en de televisie (noch voor gebruikersrecensies op het internet, zoals we hiervoor al betoogden). Die zouden we weliswaar onder 'journalistieke kritiek' kunnen scharen, maar de artikelen in *De productie van literatuur* geven geen aanleiding om te denken dat Dorleijn en Van Rees dit zo voor zich zagen. De bijdrage van Nel van Dijk (in Dorleijn &

Van Rees 2006) over de journalistieke kritiek in het interbellum is immers in het geheel gericht op de dagbladders en besteedt geen aandacht aan het verschijnsel radiokritiek dat in diezelfde periode zijn intrede deed.

Ten vijfde wijzen we op belangrijke ontwikkelingen op het niveau van de materiële productie. Veel hedendaagse debutanten treden toe tot het literaire domein via gesubsidieerde vormen van talentontwikkeling. Hierbij valt te denken aan schrijfopleidingen, literaire productiehuizen die jonge schrijvers ondersteunen (bijvoorbeeld De Nieuwe Oost Wintertuin, die ook chapbooks van door haar begeleide talenten op de markt brengt) en schrijfwedstrijden. Waar schrijvers in het schema van Dorleijn en Van Rees in zekere zin nog een sterk geïsoleerde institutie vormen, en vertalers in het geheel ontbreken (Laan 2018: 95), weet de hedendaagse schrijver zich niet zelden omringd door een collectief van professionals. Daaronder vallen ook literaire agenten en literaire managers, die in het Nederlandse literaire veld steeds zichtbaarder worden.

Een zesde punt betreft het niveau van de distributie. Afgezien van het feit dat het fenomeen van de commerciële boekenclub (zoals ECI) anno 2022 nagenoeg verdwenen is, ontbreekt in het schema de verkoop van literatuur via andere kanalen dan de (fysieke of digitale) boekhandel. Hierbij kan worden gedacht aan supermarkten en retailers, maar ook aan literaire cafés en musea (die laatste zijn een omissie op zichzelf). Ook de circulatie van boeken via bijvoorbeeld ruilbibliotheken en kringloopwinkels, of de verkoop van literaire gebruiksartikelen (non-boekartikelen zoals kussenslopen, mokken en posters) blijft buiten beeld. Die laatste omissie geldt ook zeker voor de achttiende, negentiende en twintigste eeuw (zie Van der Starre 2021b: 365-366 en Huygens 1946: 58, 64-65, 202).

De zevende en laatste omissie die we willen benoemen, is het ontbreken van organisaties die zich bezighouden met literatuurpromotie en leesbevordering of met ceremoniële functies van literatuur. Hierbij kan worden gedacht aan organisaties als Stichting Lezen en Stichting Plint, maar ook aan de instelling van stadsdichters of de facilitering van literatuur in de publieke ruimte.

De bovenstaande opsomming bestaat deels uit fenomenen die nog niet bestonden in de tijd dat Dorleijn en Van Rees het schema maakten en is ook met het oog op de situatie in 2022 geenszins uitputtend. Zo zouden we nog kunnen wijzen op literaire genootschappen en verenigingen, gewijd aan de Nederlandse letterkunde in het algemeen of aan het werk van een specifieke schrijver, of op een stichting als Senia die honderden leesclubs faciliteert. Voor nu is het echter relevanter te reflecteren op de vraag wat het betekent dat zo veel zaken buiten beeld blijven in de visualisatie in

De productie van literatuur. Daarom werken we in de volgende paragrafen twee kanttekeningen bij het schema uitgebreider uit. We zullen laten zien dat het schema te homogenerend van aard is en dat het schema in sterke mate top-down georiënteerd is.

4 Homogenisering in het (boekcentrische) schema van Dorleijn en Van Rees

Opvallend aan het schema in *De productie van literatuur* is dat van de instituties op het niveau van de symbolische productie een gedifferentieerd beeld wordt geschetst, terwijl dit bij de andere instituties niet gebeurt. In de vorige paragraaf plaatsten we al een kanttekening bij de differentiatie binnen de institutie 'literatuurkritiek', waarin vormen van kritiek op radio, televisie en internet buiten beeld blijven. Ook de keuze om het literatuuronderwijs slechts onder te verdelen in havo/vwo en universiteit/hbo, is discutabel. Immers: hoewel de overheid niet voorschrijft dat er literatuur gelezen moet worden in het vmbo en het mbo, noch in de onderbouw van havo en vwo, komt dat in de praktijk wel degelijk voor en spelen dus ook deze onderwijstypes een rol in de circulatie en consecratie van literaire teksten.

Intussen rijst de vraag waarom de instituties op het niveau van de materiële productie en distributie in het schema geen verdere uitsplitsingen kennen. Kunnen we de zogenaamde kwaliteitsboekhandel, de stationsboekhandel, de kinderboekenwinkel, de kantoorboekhandel en het antiquariaat wel allemaal als gelijkwaardige subdivisies binnen het overkoepelende concept 'boekhandel' beschouwen? In de praktijk van literatuurwetenschappelijk onderzoek naar de literaire infrastructuur zou dat onherroepelijk tot vertroebeling leiden. Zonder oog voor dit soort heterogeniteit op het terrein van de distributie kunnen bepaalde fenomenen bovendien niet goed geadresseerd worden. We denken bijvoorbeeld aan het verschijnsel bestsellers: zoals Erica van Boven terecht opmerkte, worden die in de regel 'via andere kanalen dan de literaire boekhandel verspreid' (Van Boven 2015: 26).

Soortgelijke opmerkingen zijn te maken over uitgeverijen. In de eerste versie van hun schema, uit 1996, spraken Dorleijn en Van Rees nog expliciet van *literaire* uitgeverijen, waarmee zij impliceerden dat er ook niet-literaire uitgeverijen bestaan die uitgesloten zijn van de productie van literatuur. Het idee dat literatuur uiteindelijk tot literatuur gemaakt wordt in de symbolische productie, werd in zekere zin door die keuze ondergraven: teksten die niet bij een literaire uitgeverij zijn geproduceerd, vielen immers

buiten het schema – ook als ze in de literatuurkritiek als literair relevant zijn gereciperd. *Verhalen van de jonkvrouw met de spade* (1964), het debuut van Lucienne Stassaert, verscheen bijvoorbeeld in zeer beperkte oplage in eigen beheer, maar kreeg wel aandacht in de essayistische literatuurkritiek (vgl. Arteel & Dera 2020). De experimentele verhalenbundel werd kortom onthaald als literatuur, maar daar kwam geen ‘literaire uitgeverij’ aan te pas.

Ook het homogeen geformuleerde concept ‘uitgeverij’ is intussen te weinig precies om als analytisch concept te hanteren in onderzoek naar literaire infrastructuur. Bedrijven die uitgaven in eigen beheer mogelijk maken, hebben immers een heel andere rol en functie in de literaire infrastructuur dan klassieke uitgevers. Ook een fenomeen als chapbooks, die vaak worden gepubliceerd bij uitgevers zonder winstoogmerk (vgl. Dera 2017a), volgt een geheel eigen institutionele logica. In die zin doet een homogenisering van het concept ‘uitgeverij’ geen recht aan de gedifferentieerde literaire infrastructuur – noch contemporain, noch retrospectief.

Een andere dimensie van dit gebrek aan differentiatie in het schema van Dorleijn en Van Rees betreft de exclusieve focus op boeken. Het model brengt primair in kaart hoe auteurs en uitgeverijen, soms met de hulp van fondsen, boeken op de markt brengen, hoe die boeken vervolgens door boekhandels verkocht worden, door bibliotheken worden uitgeleend, door de kritiek worden besproken, door het voortgezet en hoger onderwijs worden doorgegeven aan volgende generaties en hoe die boeken uiteindelijk door lezers worden gelezen. In die focus staat het boek centraal als hét medium voor de literatuur, en alle instituties in de literaire infrastructuur lijken te functioneren rond het boek als middelpunt. In eerder onderzoek hebben twee van ons deze focus reeds aangeduid als respectievelijk een ‘papieren brandpunt’ (Dera 2017b: 12) en een ‘boekcentrisch perspectief’ (Van der Starre 2021a: 25).

Veel van de omissies die we in de vorige paragraaf bespraken, hangen samen met de exclusieve focus op het boek die in het schema van Dorleijn en Van Rees besloten ligt: het ontbreken van het digitale domein, van literaire festivals en voordrachtscultuur, van literatuurkritiek op radio en televisie, van literaire gebruiksartikelen en literatuur in de openbare ruimte (zoals straatpoëzie). Het boekcentrische perspectief dat in *De productie van literatuur* gehanteerd wordt, onttrekt kortom een belangrijk deel van de literaire infrastructuur aan het zicht. Dat heeft ook een uitsluitend karakter, wanneer het gaat om de conceptualisering van het publiek van literatuur. Dat wordt in het schema uitdrukkelijk aangemerkt als een ‘lezerspubliek’, maar er bestaat evengoed een publiek van luisteraars (bijvoorbeeld bij genres als spoken word en bij literaire festivals en YouTubekanalen). Het lezerspubliek is bovendien

groter dan louter de mensen die *boeken* lezen. Dat komt scherp in beeld als we inzoomen op het genre poëzie. Aangezien de meeste volwassenen in Nederland via non-boekdragers in aanraking komen met poëzie en een groot deel van hen geen poëzie in boeken leest, worden de meeste poëziegebruikers uitgesloten door het schema van Dorleijn en Van Rees (Van der Starre 2021a: 25). Ook het plaatsen van de categorie 'niet-lezers' onderaan het schema, zonder die te verbinden aan enig onderdeel van de literaire infrastructuur (zie ook de volgende paragraaf), is veelzeggend. Mensen die geen boeken lezen, zijn vanuit een boekcentrisch perspectief niet verbonden aan de instituties in het literaire veld, terwijl in werkelijkheid het niet-lezen van boeken niet gelijkstaat aan het niet-ervaren van literatuur. Ter illustratie: 7% van de Nederlandse volwassenen leest één keer per maand of vaker (in) een poëziebundel, terwijl 33% één keer per maand of vaker poëzie leest op social media (Van der Starre 2017: 42-43).

Als we recht willen doen aan de heterogeniteit van de literaire infrastructuur, dan is er kortom een gedifferentieerder model nodig dan het schema van Dorleijn en Van Rees nu kan bieden. De gewenste differentiatie behelst niet alleen een verdere verfijning van de gehanteerde categorieën, maar eveneens een inclusiever perspectief wat betreft medialiteit.

5 De top-down-benadering in het schema van Dorleijn en Van Rees

Dorleijn en Van Rees stellen in hun institutionele onderzoek uit te gaan van twee aannames: '(1) de materiële en de symbolische productie zijn onderling afhankelijk en simultane processen; (2) consumptie van culturele goederen wordt beïnvloed door deze wederzijdse afhankelijkheid en op haar beurt beïnvloedt ze de productie' (Dorleijn & Van Rees 2006: 16). Des te opvallender is de strikte scheiding die ze in het schema maken tussen de materiële productie, de distributie en de symbolische productie van literatuur. Deze driedeling kent volgens Dorleijn en Van Rees een chronologie die top-down werkt: de keten wordt volgens hen bovenin in gang gezet door auteurs (via uitgeverijen en tijdschriften); vervolgens vinden de distributie (via boekhandels, boekenclubs en bibliotheken) en daarna de symbolische productie plaats (via kritiek en onderwijs), waarna, helemaal onderaan het schema, de lezer de literatuur consumeert. De makers van het schema zien de productie van symbolische goederen als 'een vorm van collectieve actie' (Dorleijn & Van Rees 2006: 16).

Ons interesseert hier vooral de rol van lezers in deze collectieve actie. Het schema suggereert dat lezers een passieve rol hebben: zij vormen een eindstation dat hoogstens interacteert met actoren op het niveau van de symbolische productie. De rol van het lezerspubliek is echter op veel meer plekken aan te wijzen: het begeeft zich door het hele schema heen, zeker sinds de millenniumwisseling. De mogelijkheden van Web 2.0 en de ontwikkelingen op het gebied van selfpublishing maken de literatuurgebruiker telkens meer een ‘prosumer’, in de woorden van de Amerikaanse mediawetenschapper Henry Jenkins (Alvin Toffler introduceerde de term echter al in 1980): een producent en een consument ineen (Jenkins 2006). In die gevallen zijn lezer en auteur bijna niet meer van elkaar te onderscheiden, niet enkel omdat ze soms letterlijk één en dezelfde persoon zijn, maar ook omdat (online) feedback van lezers in een vroeg stadium van het schrijfproces een steeds grotere rol speelt in de ontwikkeling van een werk (vgl. Pecoskie & Hill 2015). Proza-auteurs voeren bijvoorbeeld wijzigingen door in hun nog in boekvorm te publiceren teksten op Wattpad op basis van commentaar van lezers (die vaak zelf ook auteur zijn) en Instagramdichters redigeren en selecteren hun gedichten voor papieren bundels bijvoorbeeld op basis van input van volgers.

Traditionele uitgeverijen laten hun publicaties in groeiende mate afhangen van de wens van de lezers of de commerciële belofte die een publicatie met zich meebrengt. Een boek van een bekende journalist, televisiepresentator, influencer of muzikant is bijvoorbeeld commercieel interessant. De symbolische productie, die in het schema van Dorleijn en Van Rees aanwezig is, levert symbolisch kapitaal op, maar ook het economische kapitaal speelt een grote rol als we denken over de verschillende posities van actoren binnen het literaire veld. De harde scheiding tussen deze twee, namelijk het idee dat schrijvers of instituten die uit zijn op de accumulatie van symbolisch kapitaal hun streven naar economisch kapitaal (winstbejag) moeten versluieren (Bourdieu 1994: 175), nuanceerde Bourdieu zelf al in later werk (Bourdieu 1998: 32) en in de inleiding van het themanummer over geld van *Nederlandse letterkunde* uit 2020 schrijven de samenstellers hierover: ‘De harde scheiding die in de veldtheorie nog wel eens wordt aangebracht tussen economische en symbolische verdiensten lijkt er in de verdienpraktijk van de meeste auteurs nauwelijks te zijn’ (Oosterman e.a. 2020: 5).

Commercieel succes wordt steeds geaccepteerder binnen het hedendaagse literaire veld, hoewel het soms nog steeds ‘verdacht’ wordt gevonden, en economisch kapitaal brengt ook steeds vaker symbolisch kapitaal met zich mee, zowel in het geval van proza (Bax 2019: 71) als in het geval van poëzie (Dera 2021). Een auteur wordt dus niet alleen gepubliceerd op basis

van het manuscript, ook het netwerk en het – al dan niet spraakmakende – levensverhaal dat de auteur met zich meebrengt en de mate waarin de auteur mediageniek is, zijn factoren die meespelen (Bax 2019: 20). Eenzelfde reflex zien we op het niveau van de symbolische productie: literatuurbijlages van kranten bespreken in toenemende mate teksten waarvan de redactie vermoedt dat ze een groot publiek zullen aanspreken (Verboord & Janssen 2015). Daarbij zijn lezers meer dan passieve ontvangers van literatuur, omdat ze ook actieve gebruikers zijn, die literatuur laten circuleren (Van der Starre 2021a: 27-28). Wanneer lezers boeken aan elkaar uitlenen of weggeven (direct of bijvoorbeeld via de eerdergenoemde ruilbibliotheekkastjes in woonwijken) nemen ze in het schema van Dorleijn en Van Rees de positie in van distributeur. Hetzelfde geldt voor de zeer diverse wijzen waarop mensen (met name poëtische) teksten laten circuleren: gedichten of prozacitaten worden bijvoorbeeld overgetikt uit papieren bundels om op weblogs, fora of sociale media te plaatsen, mensen vinden online literaire teksten die ze laten aanbrenge in de openbare ruimte of in rouwadvertenties, en gedichten die mensen kennen van posters en kussenslopen komen terecht in tatoeages en op geboortekaartjes.

De bewegingen en rolverdelingen in het literaire veld zijn dus veel dynamischer dan het schema doet vermoeden. De (vanuit een boekcentrisch perspectief) machthebbende instituties zijn lang niet altijd betrokken bij de circulatie van literatuur; zowel boeken als non-boekvormen circuleren zonder toestemming – en geregeld ook zonder kennisname – van de auteurs/erven, uitgevers, boekhandels, kritiek en overige instituten. Zowel de materiële productie, distributie als de symbolische productie worden dus door heel veel verschillende actoren (onafhankelijk van elkaar) uitgevoerd, waarbij bottom-up processen en top-down processen elkaar doorkruisen.

6 Conclusie en voorstellen

Ruim vijftien jaar na *De productie van literatuur. Het Nederlandse literaire veld 1800-2000* (2006) met daarin het sterk op Bourdieu leunende schema van het literaire veld door Dorleijn en Van Rees, is duidelijk geworden dat hun combinatie van de reconstructiebenadering en de institutionele benadering en hun visualisatie van de materiële productie, distributie, symbolische productie en consumptie van literatuur de neerlandistiek veel gebracht hebben op het gebied van institutioneel, functionalistisch en literatuurso-cologisch inzicht in de literaire infrastructuur van Nederland. Met onze beschouwende (terug)blik op het schema hebben we enkele hoofdzaken

willen blootleggen. Omissies betreffen wat ons betreft vooral literaire fenomenen die samenhangen met het digitale domein, het podiumcircuit, de literaire prijzen, de schrijfopleidingen en de productie en verspreiding van literatuur via non-boekdragers en verkooppunten die geen boekhandels zijn. De homogeniserende werking van het schema is vooral aanwijsbaar in de keuze om van veel instituties – zoals de uitgeverij, de kritiek, de boekhandel en het onderwijs – geen gedifferentieerd beeld te presenteren, en in het (al dan niet bewuste) besluit om een zeer boekcentrisch perspectief op het veld in te nemen. De top-down-benadering neemt in het schema de vorm aan van een keten van auteur naar lezer die chronologisch en lineair gepresenteerd wordt, terwijl de productie- en distributieniveaus in werkelijkheid door elkaar heen lopen en de processen soms ook bottom-up plaatsvinden. Een bottom-up perspectief nodigt bovendien uit een functionalistische definitie van literatuur te hanteren, waarbij literatuur alles is wat als literatuur gepresenteerd wordt, door uiteenlopende (soorten) actoren en instituties (zie Lambrecht 2018: 11 en Van der Starre 2021a: 30-32). Dit resulteert in een inclusievere kijk op wat literatuur is en kan zijn.

Nu we deze punten hebben uitgewerkt, willen we ons kort bezinnen op mogelijke herijkingen van het schema dat Dorleijn en Van Rees hebben ontworpen. Voor een nieuwe vorm van het schema stellen we drie specifieke ontwerpcriteria voor. Ten eerste is er duidelijk een conceptualisering nodig waarin plaats is voor de genoemde omissies en die flexibel en open genoeg is om toekomstige ontwikkelingen snel een plek te geven. Ten tweede is er om de heterogeniteit van de literaire infrastructuur recht te doen een gedifferentieerder model nodig met verfijnde categorieën waarin plaats is voor meer dan enkel het papieren boek. Ten derde moet erkend worden dat de bewegingen en rolverdelingen in het veld dynamisch en circulair zijn.

Een concrete overkoepelende oplossing is ons inziens om het top-down-perspectief los te laten en het concept van circulatie centraal te stellen. Het denken in termen van circulariteit in plaats van lineariteit is namelijk zowel een manier om de alomtegenwoordigheid van de symbolische productie door de verschillende onderdelen van het veld heen te erkennen, als een manier om de verstrengeling van de makers en de ontvangers van literatuur een plek te geven. Een conceptualisering in termen van circulatie is ook een manier om het boekcentrische perspectief los te laten, aangezien die circulatie gebeurt in de vorm van zowel boeken als non-boekmedia, en aangezien de ontvangers zowel lezers als niet-lezers zijn.

Een focus op circulariteit erkent bovendien de dynamische en flexibele aard van het systeem, waarin actoren en instituties veel kameleontischer zijn dan het schema van Dorleijn en Van Rees doet vermoeden. Die keuze is

ook een manier om de invloedrijke ontwikkelingen rond interdisciplinaire productiehuizen zoals De Nieuwe Oost Wintertuin een plek te geven. Zulke initiatieven houden zich bezig met een waaier aan activiteiten die zich niet eenduidig laten vastpinnen op het niveau van materiële productie, distributie of symbolische productie. Het gaat bijvoorbeeld om het organiseren van literaire festivals, het entameren van talentontwikkeltrajecten, het aanbieden van schrijfopleidingen, het positioneren van Nederlandstalige auteurs in het buitenland, maar ook – klassieker – om het uitgeven, distribueren en verkopen van boeken.

In het centraal stellen van circulatie zien we ook een verwijzing naar Stephen Greenblatts concept van ‘cultural circulation of social energy’ (Greenblatt 1988: 13), waarmee hij een visie probeerde te formuleren op de relatie tussen literatuur en wereld. De bewegingen van en rond literatuur zijn namelijk veel meer verweven met andere maatschappelijke, culturele, politieke en economische tendensen dan de plaatsing van het geïsoleerde literaire veld in het schema van Dorleijn en Van Rees binnen de (zeer klein weergegeven) vierkanten van het culturele en maatschappelijke veld (figuur 1) doet vermoeden.

Bibliografie

- Abrams 1953 – M.H. Abrams, *The Mirror and the Lamp*. Oxford: University Press Inc, 1953.
- Arteel & Dera 2020 – I. Arteel & J. Dera, ‘Hybrid Hydra-Heads. Friederike Mayröcker versus Lucienne Stassaert’. In: I. Arteel, L. Bernaerts & O. Couder (eds.), *Confrontational Readings. Literary Neo-Avant-Gardes in Dutch and German*. Cambridge: Legenda, 2020, p. 93-127.
- Bax 2019 – S. Bax, *De literatuur draait door. De schrijver in het mediatijdperk*. Amsterdam: Prometheus, 2019.
- Boot 2014 – P. Boot, ‘Online boekdiscussie van een afstand gelezen’. In: *TNTL* 129 (2014) 4, p. 215-232.
- Bourdieu 1979 – P. Bourdieu, *La distinction. Critique sociale du jugement*. Paris: Minit, 1979.
- Bourdieu 1994 – P. Bourdieu, *De regels van de kunst. Wording en structuur van het literaire veld*. Vertaling R. Hofstede. Amsterdam: Van Gennep, 1994.
- Bourdieu 1998 – P. Bourdieu, *Over televisie*. Vertaling R. Hofstede. Amsterdam: Boom uitgevers, 1998.
- Van Boven 2015 – E. van Boven, *Bestsellers in Nederland 1900-2015*. Apeldoorn: Garant, 2015.

- Dera 2017a – J. Dera, 'Van gift naar goud. Overwegingen over de plaats van chapbooks in het poëzieveld'. In: *Kunsttijdschrift Vlaanderen* 363 (2017), p. 28-31.
- Dera 2017b – J. Dera, *Sprekend kritiek: literatuurprogramma's in de vroege jaren van de Nederlandse radio en televisie*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2017.
- Dera 2021 – J. Dera, 'Of Dust and Dollars: Branding Poetry in the 21st Century: the Case of Ellen Deckwitz'. In: H. van den Braber, J. Dera, J. Joosten & M. Steenmeijer (eds.), *Branding Books Across the Ages: Strategies and Key Concepts in Literary Branding*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2021, p. 257-272.
- Dorleijn & Van Rees 2006 – G.J. Dorleijn & K. van Rees, 'Het Nederlandse literaire veld 1800-2000'. In: G.J. Dorleijn & K. van Rees (red.), *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland in 1800-2000*. Nijmegen: Vantilt, 2006, p. 15-37.
- De Glas 1989 – *Nieuwe lezers voor het goede boek. De Wereldbibliotheek en 'Ontwikkeling'/De Arbeiderspers vóór 1940*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1989.
- Greenblatt 1988 – S. Greenblatt, *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Berkeley: University of California, 1988.
- Heynders 1995 – O. Heynders, 'De toekomst van poëtica-onderzoek: Problemen van een reconstructieve-institutionele benadering'. In: *Spektator* 24 (1995) 1, p. 3-20.
- Huygens 1946 – G.W. Huygens, *De Nederlandse auteur en zijn publiek. Een sociologisch-literaire studie over de ontwikkeling van het letterkundig leven in Nederland sedert de 18^e eeuw*. Amsterdam: Van Oorschot, 1946.
- Janssen 1994 – S. Janssen, *In het licht van de kritiek: variaties en patronen in de aandacht van de literatuurkritiek voor auteurs en hun werken*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1994.
- Jenkins 2006 – H. Jenkins, *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: New York University Press, 2006.
- Joosten & Vaessens 2004 – J. Joosten & T. Vaessens, 'Problemen en perspectieven van de modernletterkundige neerlandistiek'. In: *TNTL* 120 (2004) 4, p. 340-355.
- Laan 2018 – N. Laan, *Medemakers. Sociologie van literatuur en andere kunsten*. Hilversum: Literatoren, 2018.
- Lambrecht 2018 – B. Lambrecht, *Een pedagogisch project. Publieksliteratuur uit Vlaanderen tijdens het interbellum*. Antwerpen: Garant, 2018.
- Murray 2018 – S. Murray, *The Digital Literary Sphere: Reading, Writing, and Selling Books in the Internet Era*. Baltimore: John Hopkins University Press, 2018.
- De Nooy 1993 – W. de Nooy, *Richtingen & lichten: literaire classificaties, netwerken, instituties*. Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant, 1993.
- Oosterman e.a. 2020 – J.B. Oosterman, H.M. van den Braber, N. Geerdink & L. Ham, 'Inleiding'. In: *Nederlandse letterkunde* 25 (2020) 1, p. 1-6.
- Pecoskie & Hill 2015 – J.L. Pecoskie & H. Hill, 'Beyond traditional publishing models: An examination of the relationship between authors, readers and publishers'. In: *Journal of Documentation* 71 (2015) 3, p. 609-626.

- Vaessens & Bijl 2013 – T. Vaessens & P. Bijl, 'Grondslagen'. In: J. Rock, G. Franssen & F. Essink (red.), *Literatuur in de wereld. Handboek moderne letterkunde*. Nijmegen: Vantilt, 2013, p. 13-94.
- Van Rees 1986 – C.J. van Rees, *Literary theory and criticism: conceptions of literature and their application*. Groningen: Universiteit van Groningen, 1986.
- Van Rees & Dorleijn 1996 – C.J. van Rees & G.J. Dorleijn, *De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld. Aandachtsgebied literatuuropvattingen van de Stichting Literatuurwetenschap*. 's-Gravenhage: Stichting Literatuurwetenschap, 1996.
- Van Rooden 2012 – A. van Rooden, 'Magnifying the Mirror and the Lamp: A Critical Reconsideration of the Abramsian Poetical Model and its Contribution to the Research on Modern Dutch Literature'. In: *Journal of Dutch Literature* 3 (2012) 1, p. 65-87.
- Sanders 2021 – M. Sanders, "'Ook hier zeggen de getallen niet alles". Literatuurgechiedschrijving, toen en nu'. In: *Nederlandse letterkunde* 26 (2021) 2-3, p. 350-362.
- Sötemann 1985 – A.L. Sötemann, 'Poetics and periods in literary history. A first draft'. In: A.L. Sötemann, W.J. van den Akker & G.J. Dorleijn (red.), *Over poëtica en poëzie. Een bundel beschouwingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1985, p. 95-104.
- Squires 2007 – C. Squires, *Marketing Literature: The Making of Contemporary Writing in Britain*. Londen: Palgrave Macmillan UK, 2007.
- Van der Starre 2017 – K. van der Starre, *Poëzie in Nederland. Een onderzoek naar hoe vaak en op welke manieren volwassenen in Nederland in aanraking komen met poëzie*. Amsterdam: Stichting Lezen, 2017.
- Van der Starre 2019 – K. van der Starre, 'Tim Hofman post voor het eerst een gedicht op Instagram'. In: *DWB* 164 (2019) 3, p. 37-48.
- Van der Starre 2021a – K. van der Starre, *Poëzie buiten het boek. De circulatie en het gebruik van poëzie*. Utrecht: Universiteit Utrecht, 2021.
- Van der Starre 2021b – K. van der Starre, 'Van top-down, boekcentrisch, exclusief en autonomistisch, naar bottom-up, mediabreed, inclusief en heteronomistisch. Nederlandstalig poëzieonderzoek sinds 1996'. In: *Nederlandse letterkunde* 26 (2021) 2-3, p. 363-376.
- Verboord & Janssen 2015 – M. Verboord & S. Janssen, 'Arts Journalism And Its Packaging In France, Germany, The Netherlands And The United States, 1955-2005'. In: *Journalism Practice* 9 (2015) 6, p. 829-852.
- Verdaasdonk 1981 – H.J.A. Verdaasdonk, *Literatuurbeschuwing en argumentatie*. Amsterdam: Huis aan drie grachten, 1981.
- Verdaasdonk 2008 – H. Verdaasdonk, 'De kans om de P.C. Hooft-prijs te winnen' en 'De kans om de AKO-prijs of de Libris-prijs te winnen'. In: id., *Snijvlakken van de literatuurwetenschap*. Nijmegen: Vantilt, 2008, 125-167.